

ПРВИ СВЈЕТСКИ РАТ У КОНТЕКСТУ МЛАДЕ БОСНЕ ИЛИ ШТА ЈЕ ПРЕВАСХОДИЛО И (НА)ВОДИЛО У ВЕЛИКИ РАТ

Стогодишњица Великог рата донијела је непрегледну научну, публицистичку и литерарну продукцију о узроцима, току и посљедицама тог свјетског повијесног и историјског полома. У том претресању оног што је раније било написано и истраживању, као никад досада, и самих детаља није остао недирнут ни камен на камену. Нови прилог великом интелектуалном приносу више личи на досипање нове количине воде у ријеку која је готово истекла и приближава се своме смирају, него на стваран допринос. Моја размишљања су потекла из наде или илузије да се о нашој теми може исказати неки увид са становишта филозофије историје/повијести, којим се не би поновило већ речено. Којим би се можда бацила нова зрака свјетлости на повијест и историју Великог догађаја.

Шта, дакле, филозофија повијести може допринијети нашем разумијевању и тумачењу рата? (Прије одговора на ово питање, једно терминолошко разјашњење. Мада ријечи историја и повијест у нашем језику значе исто, овдје се другим термином означава објективно збивање, првим пак превасходно субјективна његова страна. Субјективној страни допада обнављање сјећања на оно што је било, али не и неповратно и дефинитивно прошло, објективној увиђање корјена сила збивања, њихових учинака и њихове дјелотворне, накнадне повијести/историје. Историјска свијест гради представе, слике, појмове о прошлом, и гледа да они буду што потпунији и реалном збивању вјернији, док повијесно мишљење успоставља лук између прошлости и будућности и настоји да његов напон и динамику доведе и засвједочи у садашњости. Уз све ово: историјско мишљење је више хронолошко, повијесно пак више систематско; нема, међутим, између њих демаркационе линије па се догађа да је у историји више повијести него у самој повијести, и обрнуто).

---

¹ Аутор је редовни професор и академик Академије наука и умјетности Републике Српске

Филозофија повијести би прије пошла од (до)садашњих ако не и будућих учинака и посљедица Великог догађаја, него од самог тог догађаја, макар колико да је он у свом видљивом и разорном временском трајању незаобилазан. Учинци и посљедице сваког новог епохалног догађаја, био он политички или техничко-технолошки, чине попрште „живота“ оног што их је донијело у свијет, трају неупоредиво дуже од година рађања и постајања, и дају му значење и смисао. Било би неразумно тврдити да не треба полазити од стварних догађаја, али би исто тако било недовољно остати превасходно код њих. Силе које су Велики рат донијеле и које је он ослободио нису престале да у нашим појединачном и националном животу господаре нашом прошлом и садашњом садашњошћу, а изгледа да се неће од тога оканити ни у будућој.

Који би, дакле, могао бити допринос филозофије повијести/историје? Прије свега, она може да помогне разумијевању и одређивању предмета повијести/историје (и унутар њега и самог рата) и смисла повијесног догађања и историјског тумачења. Два филозофа на које се овдје позивамо, Хегел и Адорно одређују предмет повијести као слободу, а смисао њен као напредак у свијести о слободи (Хегел), и као ослобађање од свега што људима, а само људи имају историју, недâ да буду слободни (Адорно). Али и након овог одређења појам слободе остаје бескрајно вишезначан. За Хегела је кључно разликовање између слободе по себи и слободе за себе, то јест за нас, то јест по себи да је спознамо и за нас да је живимо. Адорно разликује између позитивне и негативне слободе, између слободе за нешто и слободе од нечег. То „нешто“ тиче се развоја индивидуалних способности и задовољења потреба, и ослобађања од тегобе рада и социјалне потчињености. Ако је слобода супстанција повијести, дакле оно, вели Хегел „кроз што и у чему свака стварност има бивство и опстојање“, онда је слободан само онај човјек, само онај народ, и само она држава који властиту супстанцију имају у себи сами, стварају је из себе. У овој оптици такву супстанцију има само човјек и његова њим створена обитавалишта. Полазећи од индивидуе, народа и државе као ималаца слободе а тиме ималаца повијести/историје, ваља видјети којим то снагама располаже човјек, а којим пак силама народ и држава. Та снага и силе јесте ум, јесте умствена душевност човјека и умствене институције обичајности с обзиром на народ и умствене, политичке институције државе. Енергија за први слој тих умствености генерише се, односно самогенерише се кроз и у страстима, а табеле страсти, ако би се хтјело направити њихову потпуну евиденцију не би се лако привеле крају. Онâ Декартова је само списак најочитијих. Склоности,

потребе, интереси, пориви зависти, саможивости, освете, мржње, злурадости, ресентимани, пориви моћи/владавине, пориви стицања и, на крају „инстинкт ума“ – све ове снаге човјека сливају се у повијесне силе и кроз обичајне и државне институције или мимо њих граде историју/повијест. Хегел вели да су нагони и инстинкти, уколико су људски, на-топљени умом. Ум влада повијешћу, мада је и о њему изречено мноштво мана. Силе историје требало би да су пречишћене од негативности појединачних снага, али их оне прије јачају неголи заустављају. Све је онда до тога које силе присвајају, користе, својатају неку ствар или се изражавају кроз њу. У случају наше повијести, мање унутарње а више оне које су долазиле и стално долазе споља, од других народа и држава, - наша историографија свједочи да су те силе мржња и освета, порив за доминацијом и навада материјалне саможивости. Унутрашњем бојном пољу појединаца, група, народа и држава за слободан саморазвој, свагда је на нашем тлу претходила, односно главну ријеч водила повијест која је долазила споља. Отоманску вишевијековну окупацију смијенила је вишедеценијска Аустроугарска. Затечене феудалне односе држала је нетакнутим и оставила је да бјесне, мада је у мандату да окупира БиХ задатак укидања тих односа био првенствен. Младим људима, какви су били припадници Младе Босне, није требало много мозгања па да им се, поређењем прилика у БиХ, са онима, не у развијенијој Европи него у Србији, затресе утроба. Гаврило Принцип на суђењу није прећутао да је био огорчен на то што његов отац мора трећину годишњег приноса давати агама и беговима, док у Србији одавно, већ десетљећима тога нема. Недељку Чабриновићу је од свих мука најтеже падало гажење његовог достојанства. Док га аустроугарски затворски стражар назива псином, Франц Верфел види у њему вишег човјека, љепоту и достојанство и убраја га у неколико светих људи. Достојанство људско се иначе у филозофији сматра антрополошком залогом слободарске свијести и етички исправног вођења живота. У знаку тога и таквог божанског дара поступају на суђењу сви оптужени: и Гаврило Принцип и Трифко Грабеж и Цвјетко Поповић и Данило Илић и Иво Крањчевић и...

Млади људи нису се могли помирити а камоли саживјети са олошћу и заповиједним, готово расистичким држањем не само оних који су чинили државу, него и придошлица које су обављале друштвене послове али са истим предзнаком. Перо Слијепчевић пише да је окупација „увек имала обележје војничког деспотизма и безобзирних средстава“. БиХ је била окупирана колонија и припремна војна зона. Вођена је анти-српска демографска колонизација: махом су аустроугарски досељеници

насељавани на српским етничким територијама. Њих преко 40.000. Таман и кад се окупаторским властима призна да су оствариле несумњив цивилизацијски напредак: 1910. ова управа књижила је у свој позитиван салдо 500 км пруга узаног колосијека, два рудника жељезне руде, десетак угљенокопа, развијену шумску индустрију, увођење катастарских и грунтовних књига, треба додати да је то чинила на своју корист и у сврху геополитичког даљег ширења на Исток. Њена просвјетитељска улога мјери се изградњом десетина и десетина школа, али је школски систем био усмјерен и организован на образовање вјерних поданика црно-жуте монархије. Године 1914. било је само 127 свршених академица, махом са дипломом из Дојчестерајха.

Упитајмо шта је Аустроугарска пропустила да учини и шта није смјела чинити: гледано и из данашње и из тадашње (средњоевропске) перспективе. Пропустила је да укине феудалне односе. Код П. Слијепчевића и Ђ. Перица налазе се статистичке бројке, рађене 1910: феудализам се разрастао на све три стране. Беговата и аганлука је на муслиманској страни 9.000, на српској 600 а на хрватској 250. Па, иако се ова бројка муслиманских аганлука односи на само 15% тог становништва, аге и бегови су на своју страну привукли огромну већину непривилегованих истовјерника. Тек 1910. власт доноси одлуку, не о аграрној реформи, него о откупу земље од феудалних господара, и то не о обавезном него о добровољном откупу. Добра воља се односи на феудалне посједнике. Тако се социјалној невољи придружују вјерски раздори, одраније пресудни чиниоци у друштвеним односима у БиХ. Услјед тога једна вје-роисповијед не престаје да генерише незадовољство и мржњу на друге двије, посебно на православно становништво. Сваки пут кад је затреба-ло, као око Анексије и током Рата, мржња је распламсавана до масовне пљачке и рушења свега српског, до понижавања и масовног убијања припадника овог народа, нашта је власт не само гледала благонаклоно, него је то и подстицала. Милорад Екмечић је у једној прилици оставио опис зле коби Саве Љубибратића. Прије атентата, али без било које примисли да би до њега могло доћи, овај адвокат је у неком тексту, објављеном пред 1914, проговорио о црним људима. Сâм није знао откуд је тај мотив и како доспио у његово писаније. Сјећам се да су нам у дјетињству баке причале да ће доћи неки црни жути људи, ако не будемо послушни. Могло би бити да је „извор“ Љубибратићевој помињања црних људи исти. Али, злоћудна инвенција представника власти или њених тајних сарадника дојавила је да је овај човјек, иначе посланик у Сабору, сарађивао са „Црном руком“, и ову довео на Видовдан 1914. у Сарајево. Љубибра-

тић да је, дакле, уз Принципа изазвао рат? Ухваћен је и вођен свезан од теферича до теферича да га свјетина пљује. Његово име се налази на листи од 156 Срба којима је суђено у Велеиздајничком процесу у Бања Луци. Није међу 16 осуђених на смрт вјешањем. То да је власт за тили час нашла доушнике и егзекуторе злодјела над Србима показује у којој мјери је мржња, одраније вијековима подстицана и чим јој час куцне претварана у пљачку и убиства, била већ приправљена. Ако је политика окупаторске управе била да је против Срба све допуштено, а она је то била од почетка, а од Анексије и избијања рата више није презала ни од чега, онда није чудно што су вјешала подизана на све стране, што су ницали логори и у БиХ и изван ње, у којима су припадници два окупаторска народа изучили занат логорског рјешавања питања која су у њиховим очима била „горућа“. Логори у Араду, Коморану, Жегару, Добоју и на другим странама однијели су 5.400 живота, од тога 1400 дјечијих. Прије објаве рата затворено је 5.000 Срба. БиХ је имала 360.000 жртава, од тога је 200.000 Срба. Не треба превидјети да су то били поданици те државе. Људским мјерилима се не може схватити та навада злоћудних окупацијских власти, осим можда антрополошким инцидентом. На овој тачки би било добро завршити ово разматрање да је инцидент остао изненадни непредвиђен и завршен споредни догађај. Та „нова“, наопака антропологија, наставила је да живи и послвије Првог и током и послвије Другог свјетског рата. Германско-угарски менталитет, ако је и сузбијен, није и искоријењен. Мржња и освета према српском народу преузимала је главну ријеч сваки пут кад су њени носиоци били у прилици да је некажњиво изражавају. Овдје је мјесто да се најзад укаже на увиде које доноси филозофија повјести. Они свједоче о дуготрајним или бескрајним посљедицама и учинцима историјских великих догађаја који су дужег вијека од материјалног разарања и људских жртава. И којима се не види краја као што је то случај са процесима дугог трајања Фернана Бродела. Ријеч је о силама мржње и освете чије се (само)генерисање не може искоријенити никојим друштвеним или културним умијећем. У књизи „Србија у немачком јавном мњењу 1914-1918“, Момчило Селесковић је на 160 страна (у преводу) из странице у страницу наводио ставове које је лиферовало њемачко-аустроугарско мњење. Ти ставови се не разликују по усмјерености у простаклуку, осионости и отвореној мржњи, и охолом готово расизму према Србима, свеједно да ли долазе из петопарачке црно-жуте штампе или из пера врхунских интелектуалаца. И свеједно да ли они долазили из „црно-жуте“, „католичке“, „старе“, „пробуђене“, „германске“, или „нове“ Аустрије, како је Селесковић социјално-по-

литички и повијесно-историјски разврстао стање менталитета и више духовности Њемачко-Аустријске. Речено је „више духовности“ и треба додати да су се том менталитету одазвали, неки, и предали, највећи духови тог времена: напр. Макс Шелер, не безазлено и Томас Ман, посве својски Вернер Зомбарт. и др.

Послије Сарајевског атентата ратни добошари су свакодневно изрицали пресуде: Срби су народ убица, „болесно амбициозни, мегаломанска и ратничка нација“, Срби су животиње, ни нижа људска раса, они су „српске свиње“, а један професор универзитета, иначе врхунски историк, ће за српску ствар уједињења и ослобађања од колонизатора казати да је „смрдљива ствар“. Све у свему „Србија мора скончати“.

Овој антисрпској хистерији, све до захтјева да ова нација буде уништена и збрисана са лица Земље претходе не много скривани планови које је Аустроугарска ковала вијек прије сарајевског атентата, а након њега читава Германија и Угарска га се докопале: колонизовање српског Балкана и германски продор на Исток. Те планове и начине да се они остваре резимирао је филозоф Макс Шелер у књизи из 1915. под насловом „Геније рата и њемачки рат“. Није то вријеме кад је ратна срећа увјерљиво на германској страни, али охоло самоувјереност која је хранила и најпаметније главе и то не само у овој и у претходној години него све до новембра 1918, да би се тако аподиктички и по неком више неголи саморазумљивом праву исписали сљедећи редови: Нијемци су кренули у рат не с другим циљем осим одбране опстанка, независности, слободе наше државе. Није ствар у томе да ли су знали за нечувену ноту Аустрије Србији нити за ризик да ће се Русија уплести у аустро-српски рат. „Чак и да су наши дипломатски напори били такви – што би чинило част нашој дипломатији – да смо моралним притиском принудили наше непријатеље да нас нападну баш тада а не две три године касније, наш рат би и у том случају био чисто одбрамбени“. Сад већ није од значаја ко је коме насрнуо на кућни праг, пресудно је охоло претварање жртве у нападача. Да ли то није био програм којим се одавно стала хранити читава Германија. Јер, како би било могуће да се за цигло тридесетак дана све подигне на ноге и учини спремним за поход. Селесковић је у тој заглашној антисрпској хистерији издвојио ријечи једног, он каже „јединог човјека у Њемачкој“ који је готово здраворазумски оповргавао хорско понављање да је атентат у Сарајеву узрок рата, а Србија као нападач на Аустроугарску, чак на Њемачку стварни ратни подривач и несумњиви ратовођа. Селесковићев „једини човјек“ зове се Максимилијан Харден, и његове ставове из књиге „Рат и мир“ 1918. резимира на сљедећи начин: „није

могуће да хитац само једног човјека дигне у ваздух целу Европу, ако она већ није била минирана“. А све показује и доказује да је то била.

Сада постаје посве прозиран смисао наслова овог прилога. Млада Босна се показује као контекст Великог рата. Текст су десетљећима справљале, у политичким и војним барутанама, њемачка Аустроугарска и Њемачка. Неман је јачала и захтијевала нове туђе земље којима би самовољно владала. Велики рат би избио и без Младе Босне и Чабриновићеве бомбе и Принципових пуцњева. „Тексту“ рата није претходио и није га предводио атентат. Млада Босна и атентат су повезани контекстуално с њим; тек се у контексту, тј. сувислој вези с њим види права природа рата.

Работе Геншера и Мока из времена комадања Југославије биле су храњене истом мржњом према Србима, на коју су били чак поносни. Не само интелектуално него и физиогномијски та мржња је била неподношљива. И није се зауставила на комадању Југославије. Од 7 високих представника у постдејтонској БиХ, петорица су испод германског чекића. Све што су радили, а узимали су овлашћења правих колонизаторских намјесника, чинили су на штету Републике Српске. Ни друга двојица нису се одмакли од антисрпског менталитета, један од њих је избио на прво мјесто. Историја/повијест се, ни као догађање ни као сјећање, не понавља него се не прекида. Прошлост која долази из будућности гора је од прошле прошлости и прошле садашњости. Повијесна временост и временска историја нису идентичне. (Времена) повијест обухвата све три екстазе времена, (временска) историја је окренута претежно оном прошлом; повијест као да долази из будућности. Редови збивања и важења као да су обрнути.

*

* *

Живот повијесног/историјског догађаја, његово трајање, присутност и дјелотворност може се упоредити са животом човјека. Додуше, не знамо да ли човјек има неки продужени живот (да нећемо знамо да нема?!), док о историјском/повијесном догађају можемо казати да му је други живот, дакле онај након што се догодио, и неупоредиво дужи и по учинцима и по досегу и по значењу. Та друга Повијест и Историја Првог свјетског рата тек би имала да се истражи и промисли.